

Zdravotnický výzkum, jeho etika a právo

Zdravotnické právo a legislativa

ÚBI FEKT VUT

2009, 9. přednáška

Filip Křepelka krepelka@law.muni.cz

Uchopení zdravotnického výzkumu

- Zdravotnický výzkum: soustavné a promyšlené zkoumání přírodních zákonitostí týkajících se lidského těla, lidské duše, metod a prostředků léčení onemocnění a úrazů.
- Výzkum a vývoj je třeba odlišovat od:
  - výuky a výcviku, které spočívají ve zprostředkování již existujících poznatků, zkušeností a dovedností potřebných pro poskytování zdravotní péče.
  - od zkušeností získávaných lidmi obecně a zdravotníky zvláště ohledně povahy, projevů, zvládnutí či zmírňování onemocnění a úrazů.

Druhy zdravotnického výzkumu

- Sledování stávajícího stavu včetně obvyklých metod zdravotní péče
-
- Vědomé vyvolání určitého zvláštního stavu na modelech či zvířatech (laboratorní výzkum) a na lidech (klinický výzkum)
  - 1) zátěžové testy (také mimo zdravotnictví, například v armádě, v podnicích)
  - 2) posuzování zdravotnických metod
  - 3) výzkum a vývoj zdravotnického materiálu:
    - 3a) laboratorní a klinické hodnocení léčiv
    - 3b) zkoušky zdravotnických prostředků

Význam zdravotnického výzkumu

- Zdravotnický výzkum přispívá ke zlepšování zdravotní péče, je tedy prospěšný pacientům.
- Hospodářsky, sociálně a politicky ze zlepšování zdravotní péče též těží „systém“ (výrobci, výzkumné ústavy) a „profesionálové“ (zkoušející lékaři, vědci).
- Zejména laboratorní a klinické hodnocení léčiv je nepřehlédnutelnou složkou jak zdravotnictví, tak také výzkumu.
- Náklady se hradí především z patentů
- Značný význam mají též státní peníze (granty).

Výzkum a vývoj léčiv: etapy

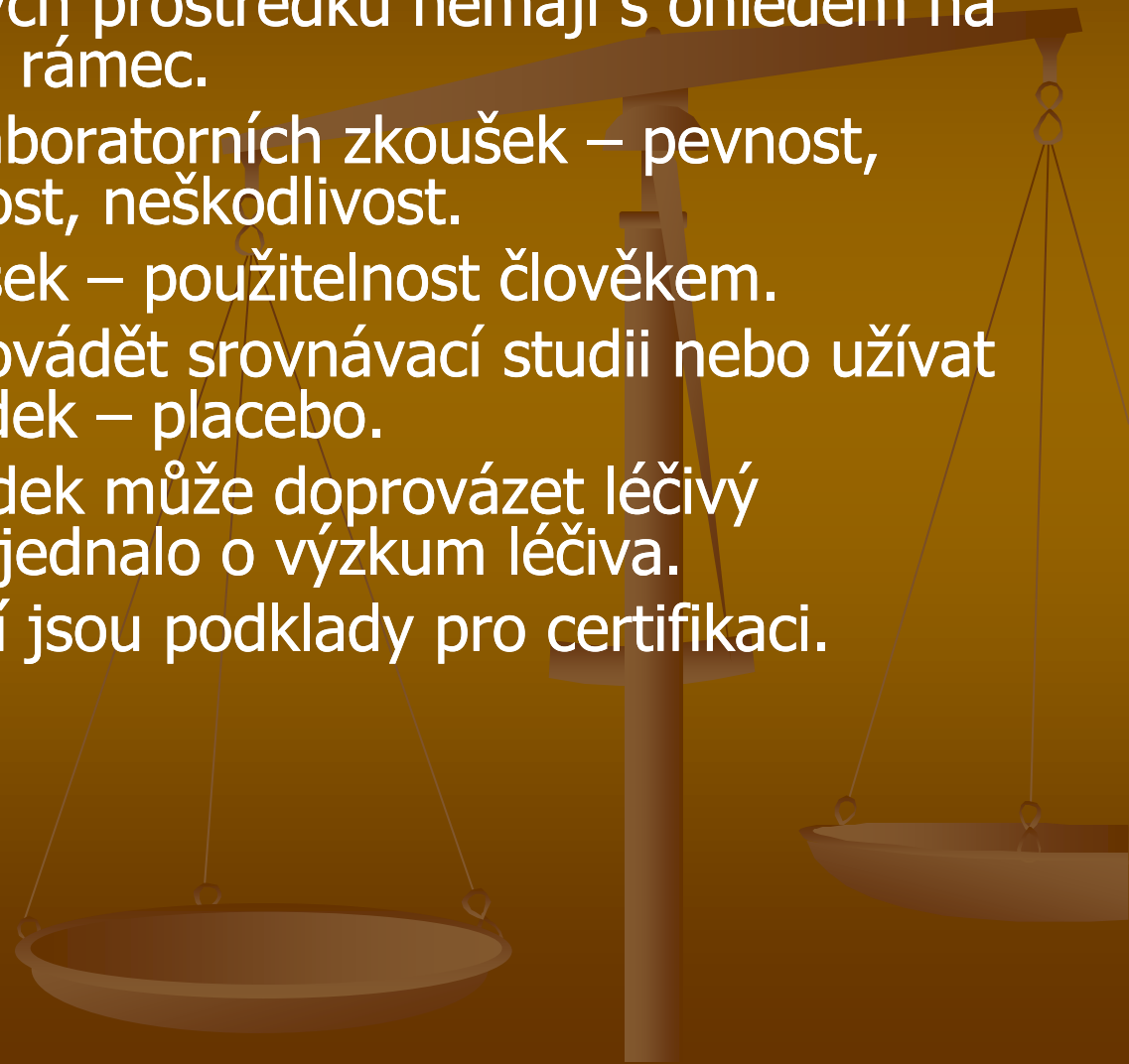
- Vývoj a stabilizace léčivé látky (laboratoře)
  - Laboratorní hodnocení *in vitro* (v reakci s jinými látkami ve spojení s počítačovými modely)
  - Laboratorní hodnocení *in vivo* (na zvířatech – etické a následkem toho též právní meze jsou někde poměrně úzké: Velká Británie)
  - Klinické hodnocení: s lidmi
    - 1. fáze: testování toxicity, zpravidla se zdravými dobrovolníky (probandy) či pilotní studie s pacienty.
    - 2. fáze: základní testování účinnosti s pacienty
    - 3. fáze: prohloubené testování účinnosti s pacienty
- Úspěch je předpokladem registrace (přednáška 8)
- Další hodnocení (též 4. fáze): testování účinnosti s pacienty, vědecké sledování zdravotní péče, může být předpokladem pro další registraci, rozšíření indikace.

Metodologie (klinického) hodnocení léčiv

- Nutnost provádění hodnocení na odpovídajícím souboru probandů a pacientů kvůli statistické významnosti.
- Biostatistika jako aplikovaná matematika a informatika (na Masarykově univerzitě působí samostatný ústav – Institut biostatistiky a analýz).
- Vhodnost srovnávání se stávajícími léčivými a s neléčením.
- Potřebnost omezení zaujatosti (tzv. bias): zaslepení studie (jedno-slepá, dvojitě-slepá studie): pacient, popř. pacient i lékař nevědí o tom, zda jde o hodnocené vyvinuté léčivo, srovnávací běžně užívané léčivo nebo zdánlivý lék (placebo).

Zkoušky zdravotnických prostředků

- Zkoušky zdravotnických prostředků nemají s ohledem na rozmanitost jednotný rámec.
- Fáze technických a laboratorních zkoušek – pevnost, spolehlivost, trvanlivost, neškodlivost.
- Fáze klinických zkoušek – použitelnost člověkem.
- Jen výjimečně lze provádět srovnávací studii nebo užívat zdravotnický prostředek – placebo.
- Zdravotnický prostředek může doprovázet léčivý přípravek, pak by se jednalo o výzkum léčiva.
- Výsledkem posouzení jsou podklady pro certifikaci.

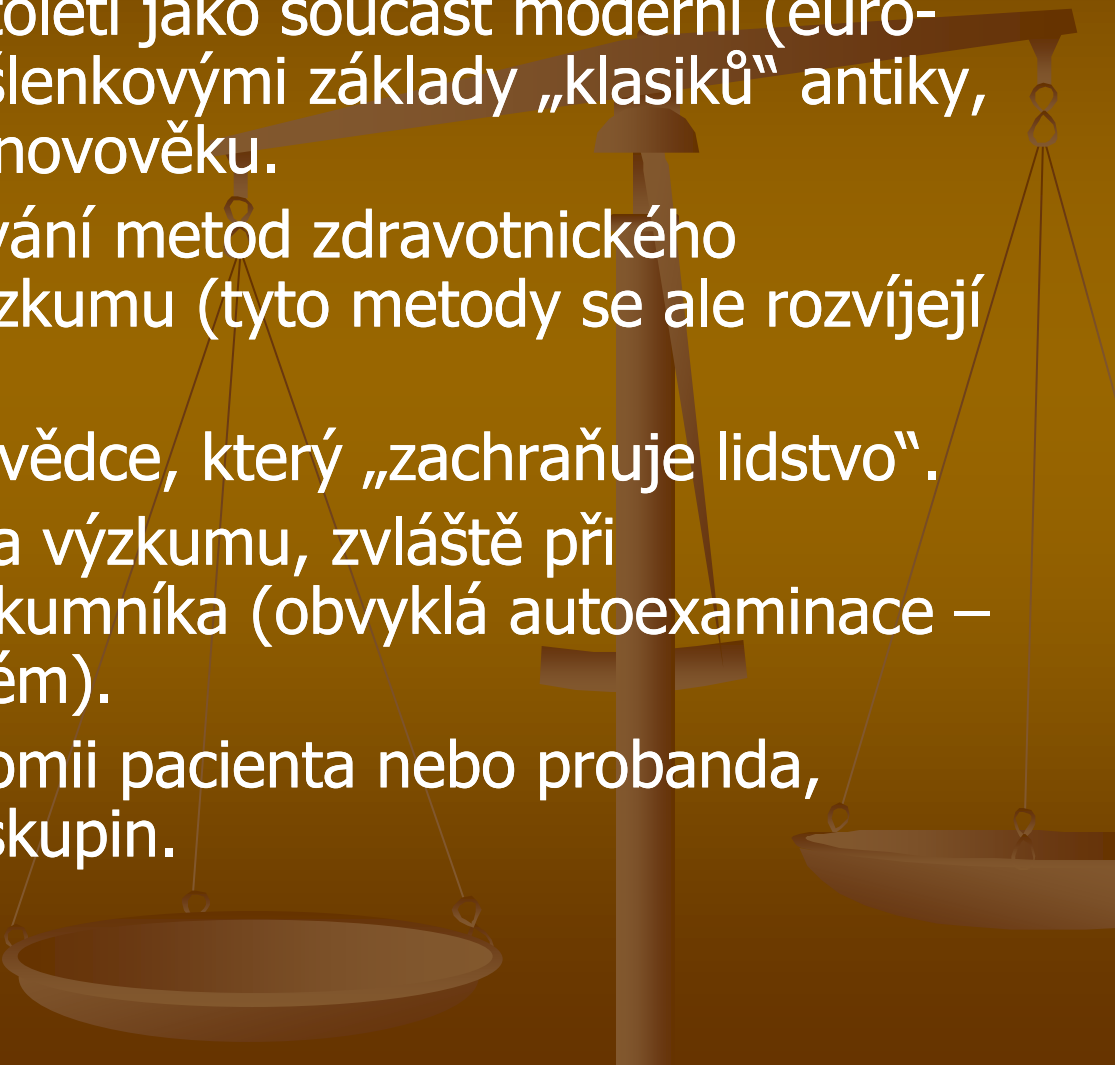

Posuzování zdravotnických metod

- Posuzování zdravotnických metod – způsob laboratorního (*in vivo, in mortuo*) a klinického posouzení vyplývá z povahy zdravotnické metody.
- Nemusí být snadno odlišitelná od hodnocení léčiva nebo zdravotnického prostředku.
- Výsledkem je odborná literatura.
- V ČR chybí propracovaná právní úprava, protože ji nepožaduje právo EU.

Historie zdravotnického výzkumu

- Započal v 18. a 19. století jako součást moderní (euro-americké) vědy s myšlenkovými základy „klasiků“ antiky, středověku a raného novověku.
  - Velmi pomalé ustavování metod zdravotnického (biomedicínského) výzkumu (tyto metody se ale rozvíjejí též nadále).
  - Paternalismus lékaře-vědce, který „zachraňuje lidstvo“.
  - Obecně velká podpora výzkumu, zvláště při sebeobětování se výzkumníka (obvyklá autoexaminace – výzkum na sobě samém).
  - Malý respekt k autonomii pacienta nebo probanda, zvláště z okrajových skupin.
-

Nelidský anebo bezohledný zdravotnický výzkum

- Experimenty v nacistických koncentračních táborech (zátěžové testy, některé zdravotnické metody a léčiva): dílem pošetilá (rasová medicína), dílem užitečná (hypotermické testy, hojení ran). Právní a politické odsouzení v norimberských procesech.
- Je etické citovat výsledky těchto výzkumů?
- Řada případů výzkumu nerespektujícího autonomii pacientů v demokratických zemích, zejména v USA (např. Tuskegee trial).
- Kritika soudobé praxe tzv. *safari research*.
- Výzkumné „katastrofy“ v moderním farmaceutickém výzkumu – TGN 1412

Etická regulace

- Norimberský kodex: stručný a naléhavý soupis zásad zdravotnického výzkumu, formulovaný při odsuzování nacistických lékařů, klade důraz na bezpečnost subjektu a jeho informovaný souhlas. Vytvořen jednou provždy v souvislosti s odsuzováním nacistických „lékařů – vědců“.
- Helsinská deklarace: opakovaně aktualizovaný kodex Světové lékařské asociace (WMA), rozlišuje přínosný a nepřínosný (pro pacienta) klinický výzkum, na výzkum se nahlíží jako na zvláštní zdravotní péči.
- Směrnice (guidelines) CIOMS (rada mezinárodních organizací medicínských věd) stanoví propracované pokyny včetně komentářů pro jednotlivé situace v klinickém výzkumu.

Právní regulace

- ICH WHO: standardy šestistranné konference (USA+ES+Japonsko: lékové úřady a farmaceutický průmysl): řada standardů, nejedná se ale o mezinárodní smlouvy.
- Harmonizační legislativa EU
- Pasáže v zákoně o péči o zdraví lidu (§27b), zákoně o léčivech (§§ 51 – 59 pro humánní léčiva) a zákoně o zdravotnických prostředcích (§§ 8 – 16)
- Podzákoné předpisy.
- Hojné odkazování na zdravotnickou etiku, popř. přímo na jednotlivé etické kodexy a technicko-organizační dokumenty ICH WHO.

„Subjekti“ výzkumu

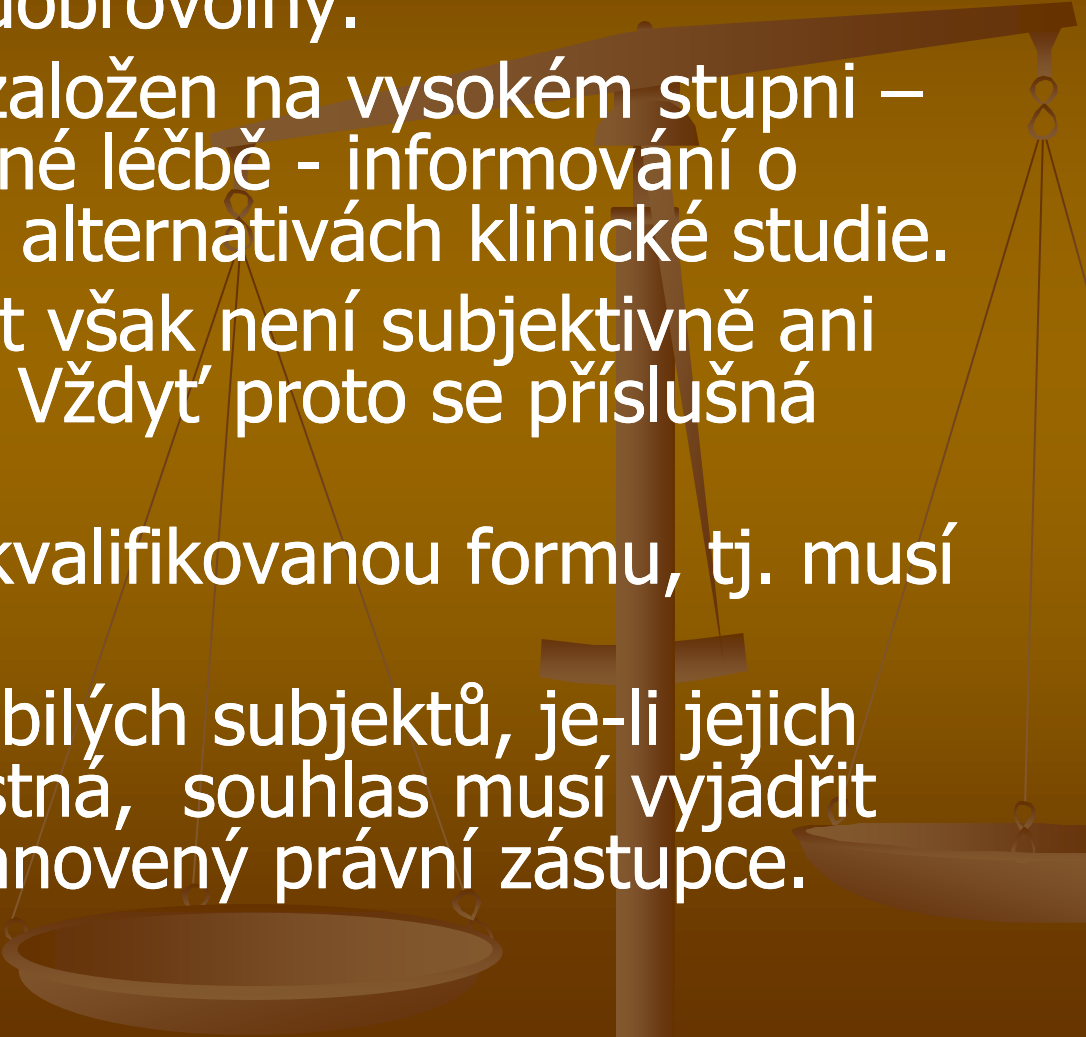
- „Subjekt“ je člověk, na kterém se výzkum provádí. Slovo se užívá proto, aby se člověk nestával „objektem“. Termín je používán jinak než v právu obecně.
- Pacienti: účast na klinické studii (hodnocení léčiv apod.) pro ně má možný přínos, představuje šanci na vyléčení
- Proto je potřeba uvažovat také o zařazení těch, kteří nedokáží vyslovit souhlas nebo čelí zvláštním rizikům
--- naopak ----
- Probandi (zdraví dobrovolníci): účast na klinické studii pro ně nepředstavuje přímý osobní přínos, proto se za účast platí. Platba ovšem nemá být přemrštěná, aby nelákala nepřiměřeně.

Zranitelní (vulnerabilní) „subjekti“

Osoby nezpůsobilé či jen omezeně způsobilé vyslovit souhlas: děti, popř. mládež, senioři, osoby v bezvědomí nebo v kómatu a duševně nemocní: účast je přípustná jenom v případě očekávaného přínosu při výzkumu neuskutečnitelném s jinými subjekty.

- Dívky a ženy v plodném věku obecně a těhotné ženy zvláště: nebezpečí pro zdraví (možných) potomků.
- Vězni, vojáci nebo studenti (zvláště medicí): hrozba tlaku na účasti, zmenšení zátěže nebo snahy zalíbit se.
- Kritika zařazování „bílého muže“ a léčení jeho nemocí, přehlížení chudých, žen apod.
- Experimentování na embryích (desátá přednáška) – sporné s ohledem na morální a právní status embrya.

Informovaný souhlas

- Souhlas musí být dobrovolný.
  - Souhlas musí být založen na vysokém stupni – vyšším než při běžné léčbě - informování o přínosech, rizicích, alternativách klinické studie.
  - Plná informovanost však není subjektivně ani objektivně možná. Vždyť proto se příslušná studie provádí.
  - Souhlas musí mít kvalifikovanou formu, tj. musí být písemný.
  - V případě nezpůsobilých subjektů, je-li jejich účast vůbec přípustná, souhlas musí vyjádřit zákonný nebo ustanovený právní zástupce.
-

Komplex farmaceutického klinického výzkumu

U vývoje léčiv se rozlišují:

- (1) zadavatelé (sponsors): velcí výrobci léčiv (výzkumní výrobci, jež se pak těší patentové ochraně registrovaného léčiva) či subjekty zřízené ad hoc.
- (2) Zdravotnická zařízení, resp. jejich jednotlivá pracoviště (centra), kde se provádí klinická studie. Běžně řada center ve více zemích (tzv. multicentrické a internacionální studie), neboť není snadné najít příslušné a ochotné pacienty.
- (3) Tzv. smluvní výzkumné organizace (CRO) zajišťují organizaci klinické studie v určitém území, zpravidla jednoho státu se znalostí právního, kulturního, sociálního, ekonomického a technologického rámce.

Organizace zkoušek zdravotnických prostředků a metod

- Podobné poměry (zadavatelé, provádějící zdravotnická zařízení) se mohou vytvořit též u laboratorních a klinických zkoušek zdravotnických prostředků.
- Metody mohou lékaři (či výjimečně další zdravotníci) zkoušet individuálně nebo týmově, nejsou větší investicí, smluvní rámec mohou tvořit granty poskytované státem nebo mezinárodními organizacemi.

Smlouvy o organizaci

- Sjednává zadavatel se zdravotnickým zařízením – včetně osobního souhlasu zkoušejícího lékaře.
- Jedná se v zásadě o smlouvy o kontrolní činnosti: ověřování určitých skutečností se zákazem zohledňování přání zadavatele ohledně výsledku, neboť je veřejný zájem na jeho pravdivost (v mezích metod).
- Složitě smlouvy mají řadu úskalí (nábor subjektů a jeho oceňování, úhrady jednotlivých úkonů, řešení mimořádných situací, osobní vztahy ke zkoušejícím lékařům)

Jednotliví výzkumníci

- V laboratořích pracují vědci různých specializací.
- Ve zdravotnických zařízeních pracují zkoušející lékaři se zvláštními povinnostmi (osobní získávání informovaného souhlasu od pacienta či jeho zástupce) a další zdravotníci podílející se na klinické studii.
- Odborníky pro organizaci a kontrolu laboratorního a klinického výzkumu zaměstnávají též zadavatelé a CROs. Zvláštní kategorie: tzv. monitoři a auditoři.
- Klinická studie bývá zvláštní složkou (často okrajovou) všeobecné zdravotní péče o pacienta.
- Účast na klinické studii přináší pro lékaře a další personál dodatečné výdělky, zkušenost a akademický věhlas, proto mají zájem na účasti.

Etické komise

- Mají posuzovat etickou a legální složku navrhované studie na základě posouzení dokumentace (protokol, brožura, CFR, vzory informovaných souhlasů) a po slyšení.
- Dnes jsou vesměs právem předpokládanými orgány. V ČR pro klinické hodnocení léčiv a zkoušky zdravotnických prostředků.
- Bez souhlasu etické komise není studie (klinické hodnocení léčiva, posouzení metody, zkoušení zdravotnického prostředku) přípustná.
- V řadě států včetně ČR si ještě stát vyhrazuje povolování studie úřadem (Státní ústav pro kontrolu léčiv, Ministerstvo zdravotnictví)

Podoby etických komisí

Obecně: složení z lékařů, dalších odborníků, právníků, akademických etiků, duchovních, zástupců veřejnosti.

- Francie: komise jako oblastní agentury.
- USA: institutional review boards, zřizují se v rámci výzkumných zdravotnických zařízení, důraz na přítomnost laiků a outsiderů.
- Německo: etické komise se zřizují při zemských lékařských komorách.
- V ČR: napodobování USA (snaha co nejvíce uspořit odmítáním zřízení státních institucí)

Jednotlivé druhy právní odpovědnosti při provádění zdravotnického výzkumu

- Je třeba rozlišovat civilní odpovědnost za újmu způsobenou rizikovou podstatou hodnoceného léčiva, zkoušeného zdravotnického prostředku či posuzované metody od pochybení při poskytování zdravotní péče.
- Je naopak vhodné odmítat právní odpovědnost za neúčinnost experimentální terapie.
- Kdo nese odpovědnost? Je tendence ji vázat na zadavatele a vyvazovat zdravotnické zařízení. Mám za to, že by to mělo být naopak. Pacient má největší vztah ke zdravotnickému zařízení (nemocnici), studie je doplňková k další léčbě a zadavatel je vzdálen.
- Jakou odpovědnost by mohli a měli nést zkoušející lékaři, etické komise, stát? Podle mého názoru spíše veřejnoprávní než soukromoprávní.

Pojištění výzkumu

- Klinické studie je přikázáno pojišťovat.
- Pojištění by mělo pokrývat skutečné hrozby vyplývající z klinické studie v dostatečné míře (momentální memento: kauza TGN 1412).
- Pokud má jít o pojištění odpovědnosti, tak musí být odpovědnost právem založena. Jinak by bylo asi vhodnější volit pojištění újmy na zdraví.
- Je tendence zajišťovat pojištění pro více zemí specializovanými mezinárodně působícími pojišťovny (ve střední Evropě např. Gerling).

Závěrečné poznámky o soudobém zdravotnickém výzkumu

- Soudobé standardy klinického výzkumu se všemi podrobnostmi jsou v ČR dovozem vyvolaným zájmem českých nemocnic, není po jejich uplatňování odpovídající společenská poptávka. Tomu odpovídá jejich uplatňování.
- Mezinárodní standardy se ne vždy vhodně potýkají s právem jednotlivých států.
- Angličtina je obecný jednacím jazyk lékařsko-vědecké komunity. Používá se tak intenzivně, že to někdy znesnadňuje obsluhu právního rámce.